

מזבח אדמה תעשה לי

מים ראשונים: תם המעמד הנשגב והמיוחד של מעמד הר סיני. נרגעו הקולות והלפידים וקול השופר המהדהד. מותר כעת לעלות בהר, שכמה דקות קודם, כל מי שהתקרב אליו – "מות יומת". גם הצאן והבקר שוב "ירעו אל מול ההר ההוא" "שנסתלקה שכינה ממנו" (תענית כא ב). ואתם שנאסרה לכם חיי אישות בשלושת ימי ההגבלה, אתם שראיתם "כי מן השמים דברתי עמכם" – "שובו לאהליכם". ומה עכשיו? לאן מכאן? "פרשה קטנה" של חמישה פסוקים חותמת את מעמד הר סיני ועשרת הדברות (פרק כ בספר שמות). נתבונן בה.¹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַתֶּם רְאִיתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם: לֹא תַעֲשׂוּן אֵתִי אֱלֹהִים כְּכֹסֶף וְאֱלֹהִים זָהָב לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם: מִזְבֵּחַ אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי וְזָבַחְתָּ עָלָיו אֶת עֲלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלַמֶיךָ אֶת צֹאנְךָ וְאֶת בְּקָרְךָ בְּכֹל הַמְּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אֲבֹא אֵלֶיךָ וּבְרַכְתִּיךָ: וְאִם מִזְבֵּחַ אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֹתוֹן גִּזִּית כִּי חֲרָבָה הַנֶּפֶת עָלֶיהָ וְתַחֲלָלָהּ: וְלֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת עַל מִזְבְּחִי אֲשֶׁר לֹא תִגָּלֶה עֲרוֹתְךָ עָלָיו: (שמות כ יט-כג).²

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא – מה רשות ומה חובה³

"ואם מזבח אבנים תעשה לי". רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ משלשה: "ואם תקריב מנחת בכורים" (ויקרא ב יד) – חובה ... כיוצא בו: "אם כסף תלוה את עמי וגו'" (שמות כב כד) – חובה ... כיוצא בו: "ואם מזבח אבנים תעשה לי" – חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? תלמוד לומר: "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלוהיך וכו'" (דברים כז ו).⁴

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא – מזבח הנחושת הוא מזבח האדמה

"מזבח אדמה תעשה לי" – מזבח מיוחד לי, שלא תבנהו מתחילה לשום אחר.⁵ ר' ישמעאל אומר: מזבח מחובר באדמה תעשה לי, שלא תבנהו על גבי כיפיים ולא על גבי עמודים. רבי נתן אומר: מזבח חלול באדמה תעשה לי, שנאמר: "נבוב לוחות תעשה אותו" (שמות כז ח). איסי בן עקיבא אומר: מזבח נחושת מלא אדמה תעשה לי, שנאמר: "כי מזבח הנחושת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה" (מלכים א ח סד).⁶

¹ כך לא רק בחלוקת הפרשות והפרקים שלנו, אלא גם בחלוקה לסדרות כמנהג ארץ ישראל הקדום. ראה [באתר סידרא](#).
² הציווי הראשון הוא: "לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב". ציווי זה הוא על דרך השלילה וכבר שאלו רבים מדוע יש צורך לחזור ולהזכיר על עבודה זרה אחרי הדיבר השני במעמד הר סיני: "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. לא תעשה לך פסל וכל תמונה וכו'". על ציווי זה הרחבנו בדברינו [אלוהי כסף ואלוהי זהב לא תעשו לכם](#) בפרשה זו בשנה האחרת. מה כן תעשה? "מזבח אדמה תעשה לי". ודי בכך כדי לזכות בברכה בכל מקום אשר יזכר שם ה'. ראה דברינו [בכל המקום אשר אזכיר את שמי](#) בפרשה זו. מכאן מתגלגל העניין לציוויים ומגבלות נוספים שאולי אינם 'הכוונה הראשונה' כלשון הרמב"ם, אלא 'כוונה שנייה', שלישית וכו'. אם תרצה להקים מזבח של קבע, יציב ואיתן יותר, כפי שאח"כ מצטווים בני ישראל בפרשת כי תבוא (דברים פרק כז: "והיה ביום אשר תעבדו את ה' אלהיך ואת הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך והקמת לך אבנים גדלות ושידת אתם בשיד: ... ובנית שם מזבח לה' אלהיך מזבח אבנים לא תניף עליהם ברוח: אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך והעלית עליו עולת לה' אלהיך"), אז יש כללים כיצד לבנות את מזבח האבנים הזה. ואם תלך עוד צעד ותבנה את המזבח גבוה, כך שיש לעלות עליו, בנה לו קֶבֶשׁ ולא מעלות היינו מדרגות. ואם תבקש משכן וכו'. על מזבח האדמה ברצוננו לדון הפעם. האם זו תחנת ביניים בדרך אל מזבח הנחושת שבמשכן ומזבח האבנים שהתורה מצווה עליו בספר דברים, או שזה בעצם האידיאל? עבודה לה' באמצעי הכי פשוט והכי בסיסי!

³ נפתח במדרש התנאים הקדום המלווה את ספר שמות – מכילתא דרבי ישמעאל. ראה כאן [סקירה תמציתית של המכילתא](#).
⁴ בהמשך מדרש זה חלו שיבושי גרסאות, ראה הערות במהדורת האראוויטץ-רבין עמ' 243. אבל החלק שהבאנו מקובל ומצוטט ע"י מדרשים ופרשנים רבים. מזבח האבנים הוא חובה והמילה "ואם" תתפרש "כאשר", ויש דוגמאות כאלה במקרא. ומה עם מזבח האדמה? ראה גרסת ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו [המתחיל ברמז רסח]: "רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלושה: ואם תקריב מנחת בכורים – חובה ... כיוצא בו: אם כסף תלוה את עמי – חובה ... ואם מזבח אבנים – חובה ... מזבח אדמה תעשה לי – רשות ולא חובה". משמע, מזבח האבנים הוא העיקר ומזבח האדמה? שלב זמני לפני מזבח האבנים? חד-פעמי? ומה מעמדו של מזבח הנחושת של המשכן שנהגו כל שנות המדבר כעומד בין מזבח אדמה למזבח אבנים?

⁵ זאת, כהמשך לציווי של אלוהי כסף ואלוהי זהב: "לא תעשון אתי". שם: לא תשתפו אתי, וכאן: לי – לשמי. שם לשלילה, וכאן למעשה חיובי. ראה המדרשים המפתחים את מוטיב "לי" בתורה, כגון ויקרא רבה ב ב בפרשת הקרבנות: "הבן יקיר לי – בכל מקום שנאמר: לי אינו זו לעולם, לא בעולם הזה ולא לעולם הבא". והוא ממשיך ומונה שם הרבה "לי", כגון: "בכהנים כתיב: וכהנו לי, בלויים כתיב: והיו לי הלויים, בישראל כתיב: כי לי בני ישראל, בתרומה כתיב: ויקחו לי, בבכורות כתיב: כי לי כל בכור וכו' וכו'". ואם נסדר את הרשימה שם לפי סדר המקרא, נקבל בראשה את שני ה"ל" הראשונים בפרשתנו: כי לי כל הארץ (שמות יט) ומזבח אדמה תעשה לי (שמות כ). שניהם משני צדי מעמד הר סיני.

⁶ ראה בדומה מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ פסוק כא: "מה נאמר לך: מזבח אדמה תעשה לי – יכול אדמה ודאי? תלמוד לומר: אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלקיך – כשתכנס לארץ עשה לי מזבח המחובר באדמה דברי ר' יהודה. ר' מאיר אומר: תחת עזרות היה חלול והמזבח היה מחובר באדמה". כך גם במדרש הגדול שמן הסתם העתיק מהמכילתא. מזבח האדמה איננו עומד בפני עצמו, אלא קשור למזבח הנחושת שהיה במשכן או למזבח בית עולמים במקדש. אין "מזבח אדמה" לעצמו, אלא הלכות שנוגעות למזבחות האחרים, שקושרות את המזבחות הללו לאדמה. ראה המשנה החותמת את מסכת חגיגה (פרק ג משנה ח) הדנה בטומאת

פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא ה ויהי ביום כלות משה – הציווי הראשוני על המשכן

דבר אחר: "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן" (במדבר ז א) - אמר רבי יהושע בן לוי: ברמז אמר הקב"ה לישראל: כשיעשו את המשכן שהוא נותן להם את הברכות. מניין הוא? שכתב: "מזבח אדמה תעשה לי ... בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיד" (שמות כ כא). לפיכך, כשעשו המשכן נתן להם הקב"ה את הברכות: "יברכך ה' וישמרך". אימתי? "ויהי ביום כלות משה".⁷

מדרש תנחומא (בובר) פרשת ויצא סימן ז – כנגד מזבח של מעלה כבר בחלום יעקב

"ויוחלום והנה סולם". אמר ר' אלעזר ב"ר שמעון בן יוחי: הראה לו מזבח, שנאמר: מזבח אדמה ... וראשו מגיע השמימה - זה ענן הקטורת.⁸

בראשית רבה יד ה, פרשת בראשית – כפרת האדם שנברא מהאדמה

"וַיִּצְרֶה ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה" (בראשית ב ז) - רבי ברכיה ורבי חלבו בשם רבי שמואל בר נחמן אמרו: ממקום כפרתו נברא, כמו שאתה אומר: "מזבח אדמה תעשה לי" (שמות כ כד). אמר הקב"ה: הרי אני בורא אותו ממקום כפרתו, והלואי יעמוד.⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת תולדות סימן ד – עבודת הבכורות במזבח אדמה

כיצד היו הבכורות מקריבין? עד לא הוקם המשכן היה העבודה בבכורות, וכל מי שהיה מקריב היה ראויה להתברך, שנאמר: "מזבח אדמה תעשה לי ... אבוא אליך וברכתיד" (שמות כ כא).¹⁰

רש"י שמות פרק כ פסוק כא – מתמלא ומתרוקן במסעות המדבר

מזבח אדמה - מחובר באדמה, שלא יבנו על גבי עמודים או על גבי כיפיים. דבר אחר: שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתו.¹¹

כלי המקדש ובצורך לעשות כל כלי כפול שמה ייטא: "... כל הכלים שהיו במקדש יש להם שניים ושלישים, שאם נטמאו הראשונים יביאו שניים תחתיהן. כל הכלים שהיו במקדש טעונין טבילה, חוץ ממזבח הזהב ומזבח הנחושת מפני שהן כקרקע - דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים מפני שהן מצופין". ראה פירוש ברטנורא שם: "חוץ ממזבח הזהב ומזבח הנחושת מפני שהן כקרקע - מזבח הנחושת שהתורה קראתו מזבח אדמה". מזבח אדמה הוא שם נוסף למזבח הנחושת.

⁷ כך הוא גם במדרש במדבר רבה פרשת נשא פרשה יב ובמדרשי תנחומא שם. מזבח האדמה אינו אלא התחלת הציווי על המשכן. הוא "יריית הפתיחה" (אבן הפינה?) למפעל הקמת המשכן שזכה ליותר מארבע פרשות בתורה, בספר שמות בלבד. מדרשים אלה וודאי יחזקו את השיטה שמוטיב הקרבנות ובניית המשכן הם לכתחילה ונצטוו עליהם מיד לאחר מתן תורה, הרבה לפני חטא העגל. כ'מונה ראשונה' ולא כ'מונה שנייה' כשיטת הרמב"ם וסיעתו (בעקבות חטא העגל). והדברים לא נעצרים במשכן, אלא מתגלגלים ובאים עד בית העולמים בארץ (כמו שכבר ראינו במכילתא הקודמת). ראה תוספתא מסכת מעשר שני (ליברמן) פרק ה הלכה כז: "וברך את עמך את ישראל - הכל בזכות ישראל ... ואת האדמה - הכל בזכות המזבח, שנאמר: מזבח אדמה תעשה לי". המזבח מברך את האדמה. ומה קרה למזבח האדמה כפשוטו בפרשתנו? והיכן מצוי מזבח האבנים?

⁸ התמזגות מזבח האדמה עם המשכן והמקדש הפכה אותו לסמל שניתק יותר ויותר מפשט הפסוקים בפרשה. כך בבראשית רבה סח יב בחלום סולם יעקב, בדבריני **סולם סמל יעקב** בפרשת ויצא. ראה גם שמות רבה לג ד פרשת תרומה המתאר כל פרט ופרט במשכן למטה (ובעולם הארצי) כעומד מול המשכן והעולם שלמעלה: "למעלן: שרפים עומדים ממעל לו, למטן: עצי שטים עומדים. למעלן: כרובים ... ויהיו הכרובים. למעלן: יהי רקיע בתוך המים, למטן: והבדילה הפרוכת לכם ... למעלן: במלקחים לקח מעל המזבח, ולמטן: מזבח אדמה תעשה לי וכו'". כנגד מזבח האדמה עומד המזבח למעלה, הרוחש גחלי אש, ממנו נלקחו המלקחיים שרצצו את פיו של ישעיהו הנביא (רצפה - רצוף פה). ונראה כבר לאבות האומה.

⁹ ראה ירושלמי מסכת נזיר פרק ז הלכה ב: "אמר רבי יודה בן פזי: מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר: הלואי ייברא ממקום המזבח ותהא לו עמידה. הלא הוא דכתיב: וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה [בראשית ב ז], וכתיב: מזבח אדמה תעשה לי [שמות כ כא] - מה אדמה שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח". ובמדרש תנחומא צו יד: "אמר הכתוב: מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ). למה מן אדמה? לפי שהאדם ברייתו מן האדמה, ונקרא שמו אדם על שלוקח מן האדמה. ומעלים העולות והקרבנות על המזבח שהיא עשויה מן האדמה לכפר על הגויה שהיא לוקחה מן האדמה". משם התגלגל הרעיון צעד נוסף אל הקבורה בארץ ישראל שהיא כמו קבורה תחת מזבח האדמה, מסכת כתובות קיא ע"א: "אמר רב ענן: כל הקבור בארץ ישראל - כאילו קבור תחת המזבח, כתיב הכא: מזבח אדמה תעשה לי, וכתיב התם: וכפר אדמתו עמו". כך נעשה מזבח האדמה סמל לחיי האדם, מברייתו ועד מותו. מן העפר ועד העפר. ובתוכם אפר הקרבן המתמזג עם אדמת המזבח כסמל לחטא ולכפרה, לחיים שנקטעים באיבם ולתקווה של התחלה מחודשת. והדברים יגיעים. ואנו מתעקשים להמשיך ולשאול: זהו סוף הסיפור של מזבח האדמה הנזכר בפרשתנו? היכן הפשט? אולי פרשני המקרא יושיעונו.

¹⁰ בדרך אל פרשני המקרא, הנה מדרש יוצא דופן מכל השאר. השווה מדרש זה עם פסיקתא רבתי לעיל כיצד הם דורשים את אותו הפסוק, זה לכאן וזה לכאן. עפ"י התנחומא, היה מצב של מזבח אדמה פעיל והבכורות היו מקריבים שם, לפני הקמת המשכן. אח"כ הוחלף מזבח האדמה במזבח הנחושת, כפי שהבכורות הוחלפו (נפדו) ע"י הלויים. מדרש זה דן בעשו שביזה את הבכורה משום שלא רצה לשרת כבכור. ואם גלשנו לספר בראשית (חוץ מהסולם כסמל לעיל), ראה מדרש ילקוט שמעוני וישלח רמז קל שמקשר את מזבח האדמה גם למזבח שבנה יעקב בחזרתו ארצה (בראשית פרק לה). בכולם, מזבח אדמה קונקרטי וארצי.

¹¹ בחלקו הראשון רש"י הולך בדרך המכילתא שראינו לעיל, נדרש לפרטי הלכה, ולכאורה לא נותן למזבח האדמה תפקיד או פרק זמן ברור. מזבח האדמה הוא חלק ממזבח הנחושת של המשכן או גם של מקדש עולמים. אבל בחלק השני של דבריו, ב"דבר אחר" מתייחס רש"י למזבח שמלווה את בני ישראל במסעותיהם. הכיסוי הוא של נחושת, אבל אם נביט בתוכן הפנימי, במילוי של המזבח

רש"י דברים טז כב – תחליף למצבה של האבות

"ולא תקים לך מצבה" - מצבת אבן אחת, להקריב עליה אפילו לשמים: אשר שנא - מזבח אבנים ומזבח אדמה צוה לעשות. ואת זו שנא כי חוק היתה לכנענים.¹²

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות כ כא – כבוד ה' במזבח הכי פשוט

מזבח אדמה - וכבודי ידור עמכם ולא יזח, על תנאי שתזבחו זבחים לי. ולא אבקש מזבח זהב וכסף, כי אם מזבח אדמה.¹³

אבן עזרא (הפירוש הארוך) שמות פרק כ פסוק כ – כל מזבח בזמנו ותפקידו

כי מזבח אדמה - ... וקדמונינו אמרו. כי הטעם לשום אדמה במזבח הנחושת. ואמת אמרו, כי כן עשו. רק זה הפסוק לזכר ולאסמכתא.¹⁴ ואין זה פשוט, כי האדמה ששימו בו מקרה, כי הוא לא יקרא רק מזבח הנחושת, כי מנחשת נעשה...¹⁵ אז קדשם לשמוע דבר השם, שהיו עשרת הדברים. ועתה החל להשמיעם מצותיו. וכאשר נגש משה אל הערפל, אמר לו זאת הפרשה לא תעשון, וכל פרשת ואלה המשפטים עד כי יהיה לך למוקש (שמות כג לג). ואחר כן כתוב: ויבא משה (שמות כד, ג) שירד מן ההר. ושם כתוב ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים (שם). ודברי ה' הם מצות עשה ומצות לא תעשה, שתחילתם, לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב (שמות כ כ), ודברי המזבח, וכל מצות עשה ולא תעשה, שהם בפרשת ואלה המשפטים...¹⁶

והנה פירוש מזבח אדמה – כמשמעו, עשוי מאדמה. וזהו שכתב שם: "ויבן מזבח תחת ההר" (שמות כד ד). וכתוב בכאן: "וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך", ושם כתוב: "ויעלו עולות ויזבחו זבחים שלמים" (שם, ה). ואין ספק, כי זאת פרשת מזבח אדמה. גם לא תעשון אתי (שמות כ כ), בעבור דם הברית שזרק על המזבח, ועל העם שקבלו על נפשם, שהשם לבדו יהיה להם לאלהים, ושישמרו מצותיו ומשפטיו.¹⁷ ...

"ואם מזבח אבנים" - המזבח שבנה משה לכרות ברית עם ישראל בדם הברית. וצוה השם, שיבנו מזבח אבנים בעבר הירדן טרם שינחלו הארץ, ויכתבו על האבנים כל התורה... ושם זבחו שלמים ויאכלו כאשר עשו אבותיהם.¹⁸ ויהיה טעם, ואם מזבח אבנים, כאומר: עשה עתה מזבח אדמה, ואם תזכה שתיכנס לארץ אז תבנה מזבח אבנים. אתהן הם האבנים.¹⁹

(שופג גם את דם הקורבנות כנזכר לעיל בקשר דם - אדמה) - המזבח הוא מזבח אדמה - מתמלא ומתרוקן בארבעים ושניים המסעות של בני ישראל במדבר. באיזו אדמה? באדמה בה חנו, באדמת "כל המקום אשר אזכיר את שמי".

¹² מזבח האדמה ומזבח האבנים שנזכרו מיד לאחר מתן תורה הם התחליף למצבות שהקימו האבות. ברבות הזמן אמצו הכנענים את מנהג המצבות ומה שהיה אהוב בימי האבות, הפך לשנוא בעיני המקום. ראה דברינו **מצבה - אהובה או שנואה** בפרשת שופטים.

¹³ להלן, בפירושו הארוך (למיטיבי לכת) מרחיב אבן עזרא בנושא וקושר אותו למיקום פרק כד של ספר שמות, לברית שבסוף פרשת משפטים (שם דווקא משמע שבנו מזבח מאבנים ולא סתם, אלא משתים עשרה מצבות! ראה הערה קודמת). כאן, בפירושו הקצר, הוא אומר דברים ברורים, בדומה למדרש תנחומא תולדות לעיל, מן הסתם בלי שהכיר אותו, רק מלימוד פשט המקרא. כבודו של הקב"ה הוא במזבח אדמה "ולא אבקש מזבח זהב וכסף". עם זאת, שים לב לתנאי: "על תנאי שתזבחו לי זבחים". כפסוק: "וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך", לא רק כאשר תרצה לזבוח (ולא רק שלמים שהוא קרבן תודה ונאכל לבעלים), אלא כציווי: "וזבחת". פאר המשכן, כליו, סידוריו ופרטי עבודתו יבואו מאוחר יותר, כ'כוונה שנייה', אולי כשיטת הרמב"ם וסיעתו (בעקבות חטא העגל), אבל עצם מוטיב הקרבנות, הוא לכתחילה ומיד לאחר מתן תורה, הרבה לפני חטא העגל.

¹⁴ כדרכו, נותן אבן עזרא כבוד לחז"ל (קדמונינו) שחיברו את מזבח האדמה עם מזבח הנחושת, אבל ממשיך בפירושו על דרך הפשוט והיגיון המקרא.

¹⁵ בקטע הארוך שהשמטנו, מתייחס אבן עזרא למחלוקת הגדולה באשר למיקום פרק כד בספר שמות, הוא פרשת כריתת ברית אגנות הדם, כתיבת ספר התורה עד שם, ו"נעשה ונשמע". אבן עזרא טוען, תוך שהוא חולק על "הגאון" הוא רס"ג, שפרשה זו אחר מתן תורה נאמרה ואירעה, כסדר שכתוב בתורה. ראה דברינו **אימתי אמרו נעשה ונשמע** בפרשת משפטים. מיקום זה, חשוב מאד להבנת מזבח האדמה כפי שהוא ממשיך לבאר.

¹⁶ ועל כל אלה אמרו בני ישראל "נעשה ונשמע". ואיך כל זה שייך למזבח האדמה? אבן עזרא יוצר רצף ברור של הפסוקים שהבאנו בראש דברינו עם פרשת משפטים הסמוכה ועם פרק כד שבא בהמשכה. מה שכינינו "פרשה קטנה" שלאחר מתן תורה, איננה אלא פתיח לפרשה הגדולה של "ואלה המשפטים". הכל ככתוב במקרא ברצף, בלי שום הזזות. מה שממקם את הציווי על מזבח האדמה בתוך פרשת הברית וספר הברית של פרק כד, כפי שהוא ממשיך לבאר.

¹⁷ כך גם הציווי "לא תעשון אתי אלוהי כסף ואלוהי זהב" אשר מתחבר לפרשת הברית בפרק כד בשמות, דרך דם הברית. אבן עזרא, כאמור, מקיים את מזבח האדמה כדבר לעצמו, שנהג למעשה אחרי מתן תורה ופרשת משפטים, ולא כנספח למזבח הנחושת או כשלב זמני למזבח האבנים. בה בעת הוא לא מוותר גם על מזבח האבנים ולא רואה בו "השלמה" למזבח האדמה. זה לעצמו זה לעצמו, כפי שעולה מהמשך דבריו.

¹⁸ ציווי משה לעם שיבנו מזבח אבנים כשיכנסו לארץ (דברים פרק כז) הוא חזרה על פרשת הברית בפרק כד בשמות, רק שכאן, בספר שמות, מזבח האדמה מבטא את הזמניות והארעיות במדבר, ואילו שם, בספר דברים, מזבח אבנים מסמל את ההתנחלות הקרובה בארץ. כאן, ספר הברית ושם כתיבת התורה על אבני המזבח. ראה דברינו **האבן תשמור את האבן** בפרשת כי תבוא.

¹⁹ ראה שוב מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה יא לעיל שקובעת שלמרות שכתוב: "ואם מזבח אבנים תעשה לי", זו מצוות חובה ולא רשות. שם הצענו שפירוש "ואם" הוא "כאשר", ויש כאלה הרבה במקרא. אבן עזרא יכול להצטרף למכילתא זו,

רשב"ם שמות פרק כ פסוק כא – העיקר מזבח חלק בלי שום תמונות, ציורים וצלמים

מזבח אדמה תעשה לי - לפי שהאומות עושים אשריהם על המזבחות ... לכך אומר הקב"ה: ואפילו אם תעשה לי מזבח, לא תעשהו אלא מאדמה. שאין רגילים [לעשות] ציורים וצלמים, כי אם מלאכה חלקה. ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים, אבנים שלימות תבנה את המזבח של יי אלהיך, מזבח אבנים ולא תניף עליהם ברזל כדכתיב במשנה תורה.²⁰ ולא תבנה אתהן גזית - כי כשבונים אותן גזית בכלי ברזל, רגילין המסתתין לעשות בהם ציורים וצלמים, כדכתיב בישעיה גבי צלמים: "חרש ברזל מעצד ופעל בפחם ובמקבות יצרהו [וגו'] יתארהו בשרד יעשהו במקצועות ובמחוגה יתארהו".²¹

וַיֹּאמֶר נַעֲמָן וְלֹא יִתֵּן נָא לְעִבְדְּךָ מִשָּׂא צֶמֶד פְּרָדִים אֲדָמָה כִּי לֹא יַעֲשֶׂה עוֹד עִבְדְּךָ עֲלֵה וְזָבַח לֵאלֹהִים אֲחֵרִים כִּי אִם לֵה': לְדָבָר הַזֶּה יִסְלַח ה' לְעִבְדְּךָ בְּבֹא אֲדָנִי בֵּית רַמּוֹן לְהִשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעָן עַל יָדָיו וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן בְּהִשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן יִסְלַח נָא ה' לְעִבְדְּךָ בְּדָבָר הַזֶּה: (מלכים ב ה יז-יח).²²

ספרי דברים פרשת עקב פסוקא נב ד"ה יתן ה' – רשות לקחת מאדמת ארץ ישראל למזבח

... לפי שנאמר: "שלוש פעמים בשנה יראה גוי" (דברים טז טז), שמא יאמרו ישראל: הרי אנו עולים להשתחוות, מי משמר לנו את ארצנו? אמר להם המקום: עלו, ושלכם אני שומר, שנאמר: "ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך ליראות" (שמות לד כד). אם בעיניי אינה חומדה, כיצד בא ליטול נכסים ובהמה? וכן אתה מוצא, כשישראל עושים רצונו של מקום, מה נעמן אומר לאלישע: "ולא יותן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה" (מלכים ב ה יז). והלא דברים קל וחומר: אם עפר הרי הוא מתירא ליטול מארץ ישראל שלא ברשות, כיצד הוא בא ליטול נכסים ובהמה.²³

מלבי"ם מלכים ב פרק ה פסוק יז – נעמן מקים מזבח אדמה לה'

ויאמר נעמן - ביקש שיתן לו ממקום שהנביא עומד שם משא צמד פרדים אדמה, וקבל עליו לעבוד את ה' בעולה וזבחים ושלא לעבוד עבודה זרה.²⁴

אבל הוא מחדד את "ואם" - אם תזכה. חובה שהיא זכות. אבן עזרא שמקיים את מזבח האדמה בפועל וחלק מהמשך מעמד הר סיני ומתן תורה, מעצים בה בעת את מזבח האבנים שיוקם בכניסה לארץ, שהיא תכלית יציאת מצרים. אבל באמת, מה אירע בגורלו של המזבח שהוקם בכניסה לארץ?

²⁰ זה אזכור מזבח האבנים בספר דברים פרק כז שכבר ראינו לעיל. שם חוזר האיסור של השימוש בברזל לעשיית המזבח, ככתוב: "וּבְנִיתָ שָׁם מִזְבֵּחַ לַה' אֱלֹהֶיךָ מִזְבֵּחַ אֲבָנִים לֹא תִנִּיף עֲלֵיהֶם בְּרִזָּל", אבל האיסור של "גזית" נזכר רק בפרשתנו, כפי שהוא ממשך לפרש.

²¹ לשון רשב"ם "ואפילו אם תעשה לי מזבח, לא תעשהו אלא מאדמה" וכן: "ואף אם תרצה לעשות מזבח אבנים וכו'", אינה מותירה ספק באשר ליחסו למזבח בכלל וממילא לעבודת הקרבנות. המעבר למזבח אבנים מלווה בחששות של עבודה זרה וממילא לסייגים ואזהרות בתורה כיצד יש לבנות אותו ועם אילו כלים. כנגד דעה זו (שאינה רק של רשב"ם) יוצא אבן עזרא חוצץ בפירושו הנ"ל: "יש אומרים כי הטעם שלא יעשו ציורים, על כן צוה במזבח אבנים להיותם שלמות. ואלה המפרשים אולי ילמדונו למה נעשה כל המשכן כרובים, וכרובי זהב על הכפורת, והבית אשר בנה שלמה כלו כרובים ותמונות ופטורי ציצים (מלכים א ו לב), ואלה המקומות נבדו ממקום המזבח". דא עקא, יענה לו רשב"ם: הציווי על המשכן (והמקדש) בא מאוחר יותר כשהגיעה התורה לסוף דעתם של בני האדם שהם צריכים חפצים מפוארים יותר ממזבח אדמה או מזבח אבנים חלק. וגם על הפאר וההשקעה העצומה של מקדש שלמה יש לדבר. ואפשר לנחש גם מה תהיה תשובת אבן עזרא. ואת רשב"ם נשאל: מה עם המזבח שהתורה מצווה עליו בפרשת כי תבוא, בדברים פרק כז, שרשב"ם עצמו מביא בדבריו? יאמר רשב"ם (אם ירשה לנו לסייע לו): שים לב כיצד ציפו את המזבח הזה! סדו אותו בשיד וכתבו עליו את דברי התורה!! הקישוטים למזבח הם פסוקי התורה ולא כרובים ותמונות. ראה דברינו [האבן תשמור](#) [את האבן](#) בפרשת כי תבוא.

²² הרעיון של מזבח אדמה לא נזכר בכל המקרא לאחר פרשתנו. כפשוטו של מקרא, כל המזבחות, הבמות והמצבות שנוכחים במקרא, הם של אבן, אפשר אבן עם מילוי אדמה. והנה, בספר מלכים ב בסיפור של אלישע וצרעת נעמן חוזר מזבח אדמה ודווקא אצל נעמן שר צבא ארם! גם כאן נראה שהאדמה משמשת למילוי וחזוק, אבל עצם אזכור הרעיון שביסוד המזבח מצויה אדמה, חוזר כאן באופן ברור.

²³ ראה מדרש שיר השירים רבה ז א על הפסוק: "מה יפו פעמין בנעלים בת נדיב", על הניסים שנעשו לעולי רגלים שהשתמרו בתיהם ונכסיהם בידי מלאכים, נחשים, אריות ותרגולים, בעת שעלו לרגל. השמירה על נכסי עולי הרגל שעוזבים את בתיהם למשך מספר שבועות של עלייה לרגל נקשרת במדרשים גם עם הפסוק בשמות לד כד: "כִּי אֹרִישׁ גוֹיִם מִפְּנֵיךָ וְהִחַבְתִּי אֶת גְּבֻלְךָ וְלֹא יִחַמְדוּ אִישׁ אֶת אֲרָצְךָ בְּעִלְתְּךָ לְרֵאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ שֶׁלֶשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה". אבל מדרש ספרי לקוח רק את המילים: "לא יחמוד איש את ארצך" - ארצך במשמעות הכי בסיסית, ומחבר אותו ל: "משא צמד פרדים אדמה" של נעמן ואלישע. זו האדמה ששומרת על נכסי ארץ ישראל ויושביה, מכפרת עליהם ומלווה אותם מלידה עד מיתה. מאדמה זו ביקש נעמן לבנות מזבח להי בדמשק!

²⁴ ופירוש אלשיך שם: "ויאמר נעמן ולא יותן נא לעבדך משא צמד פרדים אדמה מארץ ישראל לעשות מזבח אדמת ארץ ישראל לשם ה'". ראה גם פירוש רד"ק על הפסוק שמחזיר אותנו קצת לנושא קבלת הרשות של ספרי: "צמד פרדים אדמה - לעשות מזבח בארצו. וכי לא היה יכול הוא לקחתה בלא רשות? אלא אמר שלא יעשה המזבח לה' בגולה אם לא מרצון הנביא והמלך". פרשנים אלה מקרבים אותנו למה שאנחנו מחפשים, לקשר עם מזבח האדמה שבפרשתנו, אבל לא אומרים זאת במפורש. הם מצביעים על הקשר ההופכי בין האדמה ועבודה זרה, בהקשר של קדושת אדמת ארץ ישראל, ועפ"י מלבי"ם "ממקום שהנביא עומד", דווקא.

פירוש דעת מקרא (יהודה קיל) על הפסוק – קישור נעמן לפרשתנו

... ואפשר שתפס לשון 'אדמה' כדי לרמוז למצוה הכתובה במזבח: "מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו וכו' " (שמות כ כ).²⁵

ספר העיקרים מאמר שלישי פרק יח – מזבח אדמה כסמל להשגחת הקב"ה²⁶

... לכך אמר: "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" כלומר, כבר ראיתם כי עם היותי מרום בשמים, השפלתי מעלתי ולא מנעתי עצמי מדבר עמכם ... ויהיה זה לכם לאות שאף אם יהיה מין האדם פחות ונבזה ובלתי ראוי שאשגיח בו שאני משגיח בו ... ואם כן, "לא תעשוני אתי אלהי כסף ואלהי זהב" כדי שתורידו על ידם הרוחניות. כי בדבר קל מזה תושג השפעתו. וזהו: "מזבח אדמה תעשה לי", כי מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, או בדבר יותר קל מזה שהוא התפילה, וזהו שאמר: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך", כלומר אשפיע ברכתי עליך...²⁷

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: הארכנו הרבה ולא התייחסנו למשל לדיון על המזבח במקדש שהיה בנוי, כמו כל המקדש והעזרות על גבי מחילות השיתין שעפ"י האגדה מהם נוסד העולם. ראה דיון על כך בגמרא זבחים נח ע"א שחוזר לדברי המכילתא בה פתחנו: "מזבח מחובר באדמה תעשה לי, שלא תבנהו על גבי כיפים ולא על גבי עמודים". ראה במפרשים שם בגמרא זבחים וכמו כן מצאנו דיון ופירוש על עניין זה במלבי"ם בפרשתנו, שמות כ כא. ועד כאן.

²⁵ פירוש דעת מקרא הוא היחיד שמצאנו שמקשר ישירות את בקשת נעמן למשא צמד פרדים אדמה מארץ ישראל, עם מזבח האדמה הנזכר בפרשתנו. מן הסתם גם כאן, משמשת האדמה למילוי של מזבח שבנוי ממסגרת ושלד של אבנים, אבל שים לב לדברי נעמן: "כי לוא יעשה עוד עבדך עלה וזבח לאלהים אחרים כי אם לה' ". מזבח האדמה, הוא עבודת הקרבנות הבסיסית ביותר שמטרתה להרחיק את האדם מכל פולחן מפואר יותר העלול להתגלגל לעבודה זרה; וכמו כן, להזכיר לו את ברייתו "עפר מן האדמה" ולשמר את "אנכי ה' אלהיך" ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני". בעצם פשטותו בא מזבח האדמה למלא את הצורך הבסיסי לפולחן, אבל במינימום הנדרש מחד גיסא, ובריחוק המקסימלי מעבודה זרה מאידך גיסא. תזכורת זו קבלנו מנעמן שר צבא ארם דווקא, ממי שהצטרע ("מצורע חשוב כמת") וחזר לחיים ומבין את ערכם הפשוט.

²⁶ בסוף דברינו נחזור ל"פרשה הקטנה" בה פתחנו בראש הדף ונקרא אותה בהדרכתנו של בעל העיקרים.

²⁷ בקטע זה נלחם ר' יוסף אלבו בטיעוני הפילוסופים שהאלוהות היא דבר נשגב שאין לו קשר עם המציאות הארצית ושאינו מנוס מצורות ואמצעים פיגורטיביים בינינו ובינה. לשיטתו שם, המלחמה בטיעונים האלה, היא סיבת "הפרשה הקטנה" בפרשתנו וזה פשר מיקומה מיד אחרי עשרת הדברות ומעמד הר סיני. מה שחשוב לנו הוא הקישור של "אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם" עם "מזבח אדמה תעשה לי". השגב עם הארץ, הרוחניות השמימית עם הפשטות החומרית, מזבח שראה ישעיהו וטיהר אותו מול מזבח האדמה שמכפר בארץ, מרום וקדוש אשכון עם דכא ושפל רוח. שני קצות סולם יעקב שניצב ארצה וראשו מגיע השמימה (בראשית רבה סח יב, תנחומא ויצא סימן ז). מזבח האדמה אולי לא האריך ימים והתמזג עם מזבח הנחושת ואח"כ עם כל הפאר של המשכן והמקדש, ונשאר רק בחיבור מזבח עולמים לקרקע שמתחתיו. אבל ראה איך 'מדלג' ר' יוסף אלבו על כל אלה, ומחבר את מזבח האדמה ישירות לתפילה שהיא העבודה בימינו ותשלום הקרבנות. תפילה הנחתמת במילים: "ונפשי כעפר לכל תהיה".